

ارائه الگوی ارتقای فرهنگ کتابخوانی در میان دانش‌آموزان مقطع متوسطه شهر تهران

فرزانه یعقوبی راد^۱، اسماعیل کاوسی^۲

چکیده

تحقیق حاضر با هدف ارائه الگوی ارتقای فرهنگ کتابخوانی در میان دانش‌آموزان مقطع متوسطه شهر تهران انجام گرفت. روش تحقیق، توصیفی از نوع پیمایشی و جامعه آماری، شامل دانش‌آموزان مقطع اول و دوم متوسطه شهر تهران (۳۴۴۵۸۶) است. حجم نمونه این تحقیق باتوجه به فرمول نمونه‌گیری کوکران ۳۸۳ نفر برآورد شد و ابزار اندازه‌گیری داده‌ها، پرسشنامه محقق ساخته بود. جهت سنجش روایی، پس از تأیید روایی محتوا توسط خبرگان، میزان روایی سازه محاسبه و ارتباط سوالات و مؤلفه‌ها تأیید شد. همچنین برای سنجش پایایی از ضریب آلفای کرونباخ استفاده (خانواده ۰/۹۸، رسانه ملی ۰/۹۷، کتابخانه ۰/۹۷ و محیط آموزشی ۰/۹۸) شد. یافته‌های تحقیق نشان داد که خانواده با مؤلفه‌های ضرورت و پایگاه خانواده به ترتیب با میزان اثر (۱/۱۷) (۰/۷۹)، رسانه ملی با مؤلفه اطلاع‌رسانی با میزان اثر (۰/۸۲)، کتابخانه‌ها با مؤلفه‌های توسعه کمی و کیفی به ترتیب با میزان اثر (۱/۰۴) (۰/۸۲) و در نهایت محیط آموزشی با مؤلفه‌های تشویق به مطالعه، ایجاد احساس نیاز به مطالعه در دانش‌آموزان و باور به تأثیر کتاب در رشد فردی و اجتماعی به ترتیب با میزان اثر (۰/۸۱) (۰/۴۵) (۰/۴۷) در فرهنگ مطالعه آنان مؤثر هستند. همچنین یافته‌ها نشان داد زنان به نسبت مردان به توسعه کمی کتابخانه‌ها و پایگاه اجتماعی خانواده اهمیت بیشتری داده‌اند.

واژگان کلیدی: فرهنگ کتابخوانی، خانواده، محیط آموزشی، کتابخانه عمومی و رسانه ملی.

فصلنامه راهبرد اجتماعی فرهنگی • سال ششم • شماره بیست‌وچهارم • پاییز ۹۶ • صص ۱۶۲-۱۴۳

تاریخ دریافت مقاله: ۹۵/۲/۱۷ تاریخ پذیرش مقاله: ۹۵/۷/۷

۱. دانشجوی دکتری برنامه‌ریزی مدیریت فرهنگی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد اصفهان (خوراسگان)، مدرس دانشگاه جامع علمی کاربردی، عضو دانشگاه فرهنگیان (farzanehrad@yahoo.com)
۲. مدرس مدعو دانشگاه آزاد اسلامی، واحد اصفهان (خوراسگان) و دانشیار دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران شمال، نویسنده مسئول (ekavousy@yahoo.com)

مقدمه

فرهنگ کتابخوانی حرکتی فراتر از یک مهارت عادی و متضمن فرهنگی حاوی سواد گسترده است و خواندن جزو فعالیت‌های روزانه و مداوم زندگی به حساب می‌آید (Stranger-Johannessen, 2014). فرهنگ کتابخوانی، موضوعی است که در همه جنبه‌های زندگی انسان به کار گرفته می‌شود (Doiron & Asselin, 2010). در همین زمینه، به زعم تفکر عده‌ای از محققان، فرهنگ خواندن به شدت به زمینه‌های ارتباطی سیاسی و اقتصادی متکی است. برخی دیگر، بر جنبه‌های اجتماعی و عاطفی خواندن تأکید دارند، به ویژه خواندن به عنوان یک لذت که خود نمودی از یک فرهنگ کتابخوانی است (Stranger-Johannessen, 2014). از آنجایی که دنیای امروز با پدیده‌ای به نام بحران فرهنگی مواجه است، گسترش فرهنگ مکتوب و ارتقای فرهنگ کتاب و کتابخوانی یکی از اساسی‌ترین و مناسب‌ترین اقدام‌ها در جهت توسعه، رشد و تعمیق فرهنگ خودی و مقابله با تهاجم فرهنگی بیگانه است. بدین لحاظ امروزه یکی از معیارهای سنجش رشد فرهنگی ملت‌ها، میزان رغبت آنها به کتابخوانی است. چراکه توسعه فرهنگی، اقتصادی، اجتماعی و سیاسی هر جامعه‌ای، نشان‌دهنده میزان انس و الفت افراد آن با ابزارها و اهرم‌های فرهنگی است (زارعی، ۱۳۹۲: ۱۰). در ایجاد عادت به مطالعه و در نتیجه ارتقای فرهنگ کتابخوانی در میان دانش‌آموزان دوره متوسطه، نقش عوامل کلیدی همچون: خانواده (والدین)، محیط آموزشی، کتابخانه‌های عمومی و نقش تربیتی رسانه‌های عمومی را نمی‌توان نادیده گرفت. از خانواده می‌توان به عنوان نقطه آغازین ایجاد علاقه به کتاب نام برد؛ چراکه خانواده، نخستین دنیایی است که کودک با آن روبه‌رو شده، مبانی زندگی را در خانواده فرا گرفته و در آنجاست که خوب و بد را می‌آموزد (سبحانی‌نژاد و منافی شرف‌آباد، ۱۳۹۰: ۱۱۸). لذا فضای تعلیمی و تربیتی خانه و خانواده اثر مستقیم و غیرقابل انکاری در گرایش فرد به کتاب و کتابخوانی دارد (اصغرنژاد، ۱۳۸۰: ۱۱-۶). از دیگر عوامل کارآمد در ایجاد علاقه به کتاب و کتابخوانی، محیط آموزشی است. مدرسه بعد

از خانواده، دومین جایگاه تربیتی است که کودک در آن، اصول و قواعد خواندن و نوشتن را فرا می‌گیرد و می‌آموزد که چگونه بدون کمک والدین و اطرافیان خود، مطالب کتاب را بخواند و بفهمد. اگر فرد در محیط آموزشی با ارزش کتاب آشنا شده و لذت مطالعه و کتاب‌خوانی را درک نماید، این موضوع باعث می‌شود مطالعه به‌عنوان عادت و علاقه در او به وجود آید و همواره آن را جزو برنامه‌های زندگی روزمره قرار دهد. در این زمینه، نقش و تأثیر مسئولان محیط آموزشی، به‌خصوص معلم بسیار روشن و مؤثر به نظر می‌رسد (زارعی، ۱۳۹۲: ۱۰۵). کتابخانه‌های عمومی نیز به‌عنوان عامل مؤثر دیگر در ارتقای فرهنگ مطالعه و کتاب‌خوانی باید مورد توجه قرار گیرند. کتابخانه‌های عمومی از راه خدمات منحصر به فرد خود، فرهنگ مطالعه را در جوامع ارتقاء می‌دهند و به این ترتیب، افراد بیگانه با کتاب را به کتابخوان تبدیل می‌کنند (زارعی، ۱۳۹۲: ۱۰۶) و در نهایت اساسی‌ترین عامل مؤثر در ارتقای فرهنگ کتاب‌خوانی، رسانه ملی است. در عصر حاضر، بهره‌گیری از رادیو و تلویزیون به‌عنوان دو رسانه ارتباطی سریع و در دسترس، ضرورتی اجتماعی و بخشی جدایی‌ناپذیر از زندگی به شمار می‌آید و خارج ماندن افراد از گردونه رسانه‌های ارتباط جمعی، به معنای حذف شدن آنان از حیات اجتماعی است. تحقیق‌های نوین نشان از وجود رابطه معنی‌دار بین مدت زمان تماشای تلویزیون و تشویق افراد به کتاب‌خوانی در میان نوجوانان بیننده تلویزیون داشته است (میرحسینی و محمدی، ۱۳۸۸: ۴۱-۱۳). از این‌رو، لازم است رسانه ملی برای گسترش کتاب و کتاب‌خوانی، که از پایه‌های اصلی فرهنگ‌ساز جامعه است، اهتمام ویژه‌ای داشته باشد.

۱. فرهنگ مطالعه

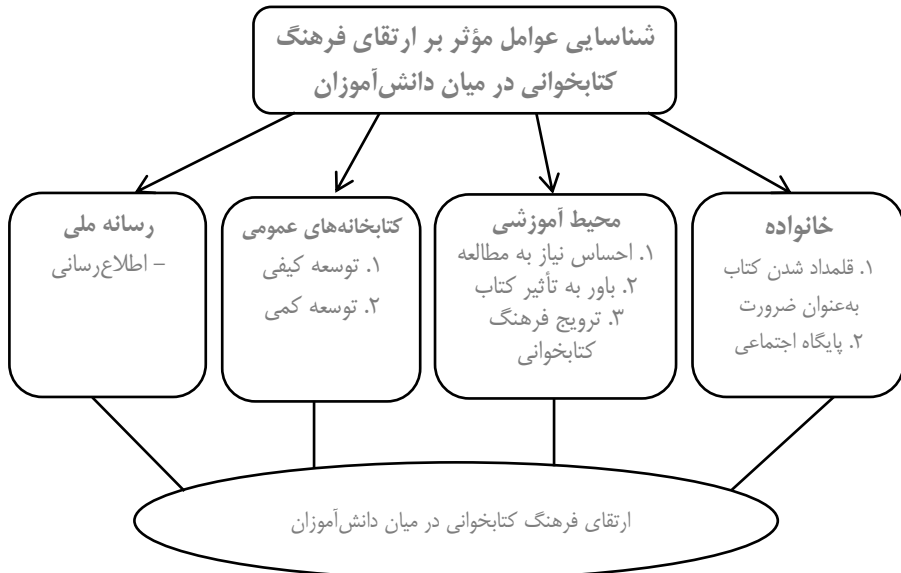
فرهنگ مطالعه در شکل‌گیری و تداوم شخصیت اجتماعی و فردی افراد نقش به‌سزایی دارد. از این‌رو مطالعه عوامل و مؤلفه‌های اجتماعی و فرهنگی تأثیرگذار بر آن در شکل‌گیری شخصیت و هویت فردی و اجتماعی افراد در جامعه ضروری است. گذشته از این، کشور ما در زمره جوان‌ترین کشورهای دنیاست، لذا هدایت و برنامه‌ریزی و شکل‌دهی الگوهای مطلوب گذران اوقات فراغت ضرورتی اجتناب‌ناپذیر است. در ایران که جزو کشورهای در حال توسعه است، با وجود افزایش شمار باسوادان، کمبود مطالعه، معظلی است که پیامدهای فراوانی را به شکل غیرمستقیم در پی داشته است. با وجود تحولات اجتماعی و فرهنگی در دو دهه اخیر، هنوز مطالعه و کتاب‌خوانی موقعیت مناسب

خود را نیافته است (رحمانی، ۱۳۸۲: ۱۲-۱۱). نتایج تحقیقات انجام شده نشان داده که تنها ۳۰ درصد از دانش آموزان و دانشجویان ایرانی مطالعه می کنند، که در مقایسه با وضعیت مطالعه در کشورهای پیشرفته نگران کننده است (فناویزچی و داورپناه، ۱۳۸۶: ۱۱۰-۸۹). در نتیجه بر اساس نیاز به ارتقای فرهنگ کتابخوانی، محقق در این تحقیق در پی پاسخگویی به این سؤال اساسی است که عوامل مؤثر در ارتقای فرهنگ کتابخوانی در میان دانش آموزان مقطع متوسطه شهر تهران کدامند؟ در نتیجه سوالات شامل موارد زیر است:

سوال ۱: عوامل مؤثر در ارتقای فرهنگ کتابخوانی در میان دانش آموزان مقطع متوسطه شهر تهران کدامند؟

سوال ۲: آیا اختلافی بین ویژگی های جمعیت شناختی مؤلفه های مدل فرهنگ مطالعه در دانش آموزان وجود دارد؟

مدل مفهومی پژوهش حاضر بر اساس مؤلفه های ارتقای فرهنگ کتابخوانی در میان دانش آموزان، در شکل زیر نشان داده شده است.

شکل ۱. مدل مفهومی تحقیق

۲. پیشینه پژوهش

در بررسی پیشینه تحقیق مشاهده شد، تحقیقات داخلی و خارجی بسیار کمی در ارتباط با شناسایی الگوی ارتقای فرهنگ کتاب‌خوانی در میان دانش‌آموزان انجام شده است. قنایزچی و داورپناه (۱۳۸۶) در پژوهش خود دریافتند که تمامی عوامل تسهیل‌کننده و بازدارنده مطالعه (شامل بازی‌های رایانه‌ای)، نقش زیادی در تسهیل‌کنندگی و بازدارندگی مطالعه و کتاب‌خوانی داشته‌اند و زنان به نسبت مردان به‌طور معناداری به مطالعه و کتاب‌خوانی گرایش مثبت دارند. تقی‌پناهی (۱۳۸۶)، در تحقیق خود به بررسی عوامل مؤثر بر انگیزه‌های مطالعه در دانش‌آموزان ابتدایی و راهنمایی شهر مشهد پرداخت. یافته‌های تحقیق او نشان داد «رقابت»، «اهمیت»، «لذت» و «نمره» از انگیزه‌هایی بودند که در دانش‌آموزان مورد بررسی نسبت به بقیه در سطح بالاتری قرار داشتند و انگیزه‌های اجتناب از مطالعه، مطالعه به دلایل اجتماعی، مطالعه به قصد چالش برانگیزی و تکلیف، نسبت به بقیه انگیزه‌ها نمره‌های کمتری به خود اختصاص دادند. بزرگی (۱۳۸۷) در تحقیقی با عنوان «راه‌های ارتقای فرهنگ مطالعه و کتاب‌خوانی بین دانش‌آموزان، دانشجویان و قشرهای مختلف مردم» بیان می‌دارد شرایط نامساعد آموزش و پرورش و ابعاد گوناگون آن، و وضعیت خاص رسانه‌ها و مطبوعات دو مشکل اساسی در راه ارتقای فرهنگ مطالعه در کشور است. همچنین وی آگاه کردن مردم از اهمیت مطالعه از طریق رسانه‌های گروهی رونق دادن به ساختار اقتصادی را از عوامل و راهکارهای گسترش فرهنگ مطالعه و کتاب‌خوانی در کشورمان دانست. باب‌الحوائجی (۱۳۹۰)، در تحقیقی با عنوان «علل عدم گرایش به مطالعه در میان کودکان و نوجوانان و ارائه راه‌هایی جهت ارتقای فرهنگ مطالعه و کتاب‌خوانی» نشان داد شرایط نامناسب خانواده، نظام آموزشی (کتابخانه‌های آموزشگاهی، معلم و کتاب‌های درسی)، بازار نشر و کتابخانه‌های عمومی، از جمله عواملی هستند که می‌توانند کودکان و نوجوانان را از مطالعه و کتاب‌خوانی دور کنند. قیطاسی‌زاده (۱۳۹۱) به تحقیقی تحت عنوان «بررسی موانع و راهکارهای توسعه فرهنگ کتاب‌خوانی در بین دانش‌آموزان مدارس ابتدایی منطقه ۳ شهر تهران» پرداخت. نتایج به دست آمده نشان داد که بین موانع (فردی، خانوادگی و اجتماعی) و کتاب‌خوانی دانش‌آموزان رابطه وجود دارد و راهکارهای ارائه شده از طرف معلمان در سه سطح اولویت‌بندی شده است. میرحسینی و بهرامی (۱۳۹۱) در تحقیقی به «بررسی میزان تأثیر کتابخانه تلفنی رنگین‌کمان

شهرداری سمنان بر افزایش فرهنگ مطالعه کودکان و نوجوانان» پرداختند. تحقیق مبنی بر نقش مثبت کتابخانه تلفنی در افزایش نرخ مطالعه کودکان و نوجوانان مورد تأیید قرار گرفته و تفاوت معنی‌داری بین پاسخ‌ها در پیش‌آزمون و پس‌آزمون دیده می‌شود. خنیفر و همکاران (۱۳۹۱)، با مطالعه راهکارهای اجرایی ارتقای فرهنگ مطالعه در بین دانش‌آموزان، به ارائه پیشنهادی عملی کوتاه‌مدت و میان‌مدت براساس مدل پیشنهادی هشت شاخه‌ای راهکارهای اجرایی، راهکارهای سازمانی، راهکارهای کلان، راهکارهای اجتماعی - فرهنگی، راهکارهای برنامه‌ای - کاربردی، راهکارهای تقویت مهارت‌های مطالعه، راهکارهای رسانه‌ای، نقش مدیران و مسئولان فرهنگی، اجرایی و سیاسی پرداخته است. وی پیشنهاد می‌کند به منظور ترویج فرهنگ مطالعه و کتاب‌خوانی، باید نگاهی همه‌جانبه و کلی در به‌کارگیری روش‌های متنوع از جمله راهکارهای اجرایی - کاربردی، سازمانی و کلان، اجتماعی - فرهنگی و برنامه‌ای - کاربردی داشت؛ و نیز به نقش رسانه، مسئولان و مدیران اجرایی در ارتقای مطالعه توجه کافی کرد. کراشن (۱۹۹۸)، بر پایه نتایج بررسی خود در زمینه رشد مطالعه در کودکان و نوجوانان و توسعه آن در میان اقشار مختلف جامعه اظهار می‌دارد که برای رشد موفقیت دانش‌آموزان باید آنان در معرض موادی خواندنی قرار گیرند که از آنها لذت ببرند. وی همچنین بیان می‌کند که نرخ وجود کتاب به ازای هر دانش‌آموز نیز یکی از موارد مهم در جلب رضایت فرد است. به علاوه، وجود کتابداران متخصص را نیز نباید نادیده گرفت. هاپر (۲۰۰۵)، در پژوهشی با عنوان نوجوانان چه می‌خوانند؛ گرایش‌های مطالعاتی و نحوه انتخاب نوجوانان در زمینه داستان‌های واقعی، این سؤال را مطرح کرد که نوجوانان چه می‌خوانند. این پژوهش، ۷۰۷ دانش‌آموز مدرسه در مقطع سنی ۱۵-۱۱ سال را در منطقه شمال غربی انگلستان مورد بررسی و ارزیابی قرار داد. همچنین بر گرایش‌های مطالعاتی و نحوه انتخاب کتاب در نوجوانان تأکید و بیان کرد که تجارب شخصی نوجوانان در مطالعه و نیز سطح سواد نوجوانان، در نگرش‌شان به مطالعه تأثیرگذار است و در نهایت منجر به انتخاب بهتر آنان می‌شود. کامپ^۱ (۲۰۰۷) در مطالعه خود درباره عادت مطالعه ۲۴۲ دانش‌آموز پایه اول تا یازده، دریافت که آنها بیشترین تأثیر را در گرایش به مطالعه از خانواده و معلمان دریافت کرده بودند و اکثراً حس خوشایند و مثبتی نسبت به مطالعه داشتند. این امر تأییدی بر این

واقعیت است که عادت به مطالعه در افراد از سنین پایین شکل می‌گیرد و نقش خانواده و مدرسه در شکل‌گیری آن بسیار حائز اهمیت است. بات^۱ (۲۰۰۹) در بررسی تأثیر استفاده از کتابخانه بر روی خواندن و تلویزیون نشان داد که استفاده از کتابخانه، زمانی را که افراد صرف خواندن می‌کنند، ۱۷ دقیقه در روز، و زمانی را که والدین با فرزندان‌شان صرف خواندن می‌کنند، ۲۳ دقیقه در روز افزایش می‌دهد. رومان^۲ (۲۰۱۰) به دنبال پاسخ به این پرسش که آیا برنامه‌های مطالعه در تابستان کتابخانه‌های عمومی از وقفه در موفقیت جلوگیری می‌کنند، به این نتیجه رسید که دانش‌آموزانی که در برنامه‌های مطالعه در تابستان شرکت کردند، نمرات بالاتری از دانش‌آموزانی که در این برنامه‌ها شرکت نکرده بودند کسب کردند. دانش‌آموزانی که در این برنامه‌ها شرکت کردند، والدین‌شان نیز در سطح بالایی از کتابخانه‌ها استفاده می‌کردند و در خانه‌های‌شان کتاب‌های بیشتری داشتند. نیز، فعالیت‌های ادبی بیشتری در خانه‌های‌شان وجود داشت.

۳. روش پژوهش

در این تحقیق، از روش کمی استفاده شده و جامعه آماری شامل دانش‌آموزان مقطع اول و دوم متوسطه شهر تهران (۳۴۴۵۸۶) است. حجم نمونه این تحقیق باتوجه به فرمول نمونه‌گیری کوکران ۳۸۳ نفر برآورد شد و ابزار اندازه‌گیری داده‌ها، پرسشنامه محقق‌ساخته با ۴ بعد اصلی، ۸ مؤلفه و ۳۷ سؤال بود و جهت سنجش روایی، پس از تأیید روایی محتوا توسط خبرگان، میزان روایی سازه محاسبه و ارتباط سوالات و مؤلفه‌ها تأیید شد. همچنین برای سنجش پایایی از ضریب آلفای کرونباخ استفاده شد که در این تحقیق مقدار آن برای بعد خانواده ۰/۹۸، رسانه ملی ۰/۹۷، کتابخانه ۰/۹۷ و محیط آموزشی ۰/۹۸ محاسبه شد. در سطح آمار توصیفی از فراوانی، درصد، درصد تجمعی، میانگین و انحراف معیار و در سطح آمار استنباطی از آزمون t مستقل، تحلیل واریانس یک‌طرفه و معادلات ساختاری استفاده شد.

۴. یافته‌های پژوهش

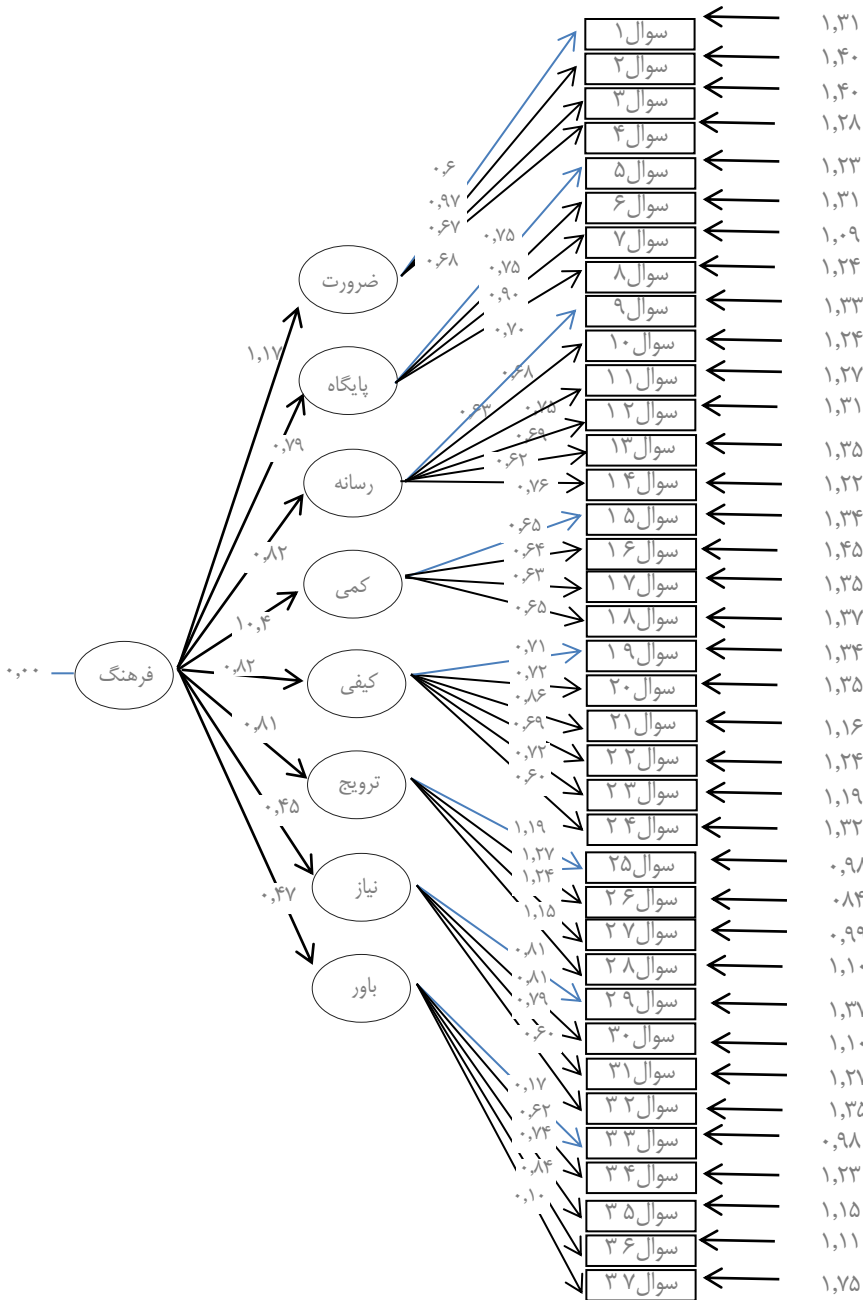
جدول ۱. جدول توصیفی مربوط به جنسیت افراد مورد مطالعه

درصد تجمعی	درصد	
۴۰/۸	۴۰/۸	مرد
۱۰۰	۵۹/۲	زن

آمار توصیفی مربوط به جنسیت افراد در جدول شماره (۱) نشان می‌دهد که حدود ۴۱ درصد افراد مورد مطالعه مرد و ۵۹ درصد آنان را زنان تشکیل می‌دهد.

۵. تحلیل استنباطی

فرضیه ۱: خانواده، محیط آموزشی، کتابخانه‌های عمومی و رسانه ملی در ارتقای فرهنگ کتاب‌خوانی در میان دانش‌آموزان مقطع متوسطه تهران نقش دارند.

شکل ۲. مدل اصلی تحقیق

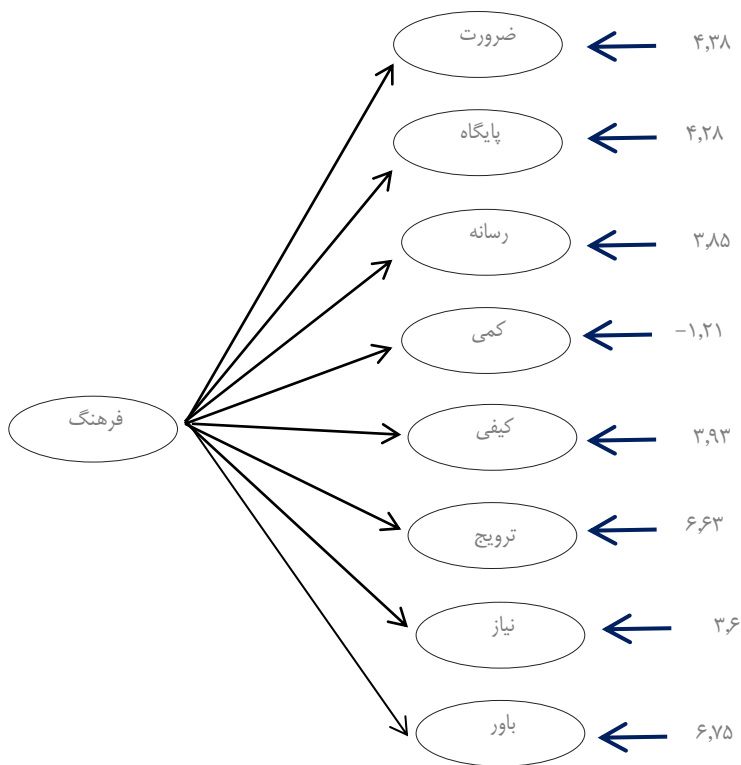
سؤال اساسی این است که آیا این مدل، مدل مناسبی است؟ برای پاسخ به پرسش باید آماره کای دو و سایر معیارهای مناسب بودن برازش مدل مورد بررسی قرار گیرد.

با توجه به خروجی لیزرل، مقدار نسبت کای دو به درجه آزادی محاسبه شده برابر ۲ است. وجود این نسبت پایین نشان دهنده برازش مناسب مدل است. همچنین از آنجایی که مقدار سطح معناداری مشاهده شده از مقدار استاندارد (۰/۰۵) بیشتر است، بنابراین مدل ارائه شده مدل مناسبی است.

در جدول زیر، نتایج حاصل از مناسب بودن برازش مدل ارائه شده است.

جدول ۲. بررسی شاخص‌های مناسب بودن مدل

نام شاخص	مقدار استاندارد شاخص	مقدار شاخص در مدل مورد نظر	نتیجه‌گیری
نسبت کای دو به درجه آزادی	-	۲	برازش مدل مناسب است
سطح معناداری	بیشتر از ۰/۰۵	۰/۲۲۴	برازش مدل مناسب است
جی. اف. آی	بیشتر از ۰/۹	۰/۹۴	برازش مدل مناسب است
آ. جی. اف. آی	بیشتر از ۰/۹	۰/۹۱	برازش مدل مناسب است
ان. اف. آی	بیشتر از ۰/۹	۰/۹۶	برازش مدل مناسب است
سی. اف. آی	بیشتر از ۰/۹	۰/۹۸	برازش مدل مناسب است
آر. ام. اس. ای. ای	کمتر از ۰/۱	۰/۰۹۴	برازش مدل مناسب است

شکل ۴. آماره تی مدل اصلی

به منظور نشان دادن معناداری هر کدام از پارامترهای مدل از آماره t استفاده می‌شود. با توجه به خروجی لیزرل، میزان t محاسبه شده در کلیه متغیرها بزرگتر از ۲ است. بنابراین کلیه تخمین‌های ارائه شده از لحاظ آماری معنادار است؛ به جز ارتباط مستقیم بین ارزش‌های اخلاقی و رفتار انحرافی که میزان آماره تی در آن کمتر از ۲ بوده است.

جدول ۳. بررسی نتیجه فرضیه

نوع رابطه	میزان اثر	معناداری	نتیجه‌گیری
خانواده - ارتقای فرهنگ کتاب‌خوانی	۱/۱۷	۱۱/۲۷	فرضیه تأیید می‌شود
پایگاه اجتماعی	۰/۷۹	۹/۹۱	فرضیه تأیید می‌شود
اطلاع‌رسانی	۰/۸۲	۸/۹۹	فرضیه تأیید می‌شود
توسعه کمی کتابخانه‌ها	۱/۰۴	۱۰/۲۹	فرضیه تأیید می‌شود
توسعه کیفی کتابخانه‌ها	۰/۸۲	۹/۲۲	فرضیه تأیید می‌شود
ترغیب و تشویق دانش‌آموزان به تفکر و مطالعه	۰/۸۱	۱۳/۹۰	فرضیه تأیید می‌شود
احساس نیاز به مطالعه در دانش‌آموزان	۰/۴۵	۵/۲۵	فرضیه تأیید می‌شود
باور به تأثیر کتاب در رشد ابعاد مختلف فردی و اجتماعی دانش‌آموزان	۰/۴۷	۷/۶۰	فرضیه تأیید می‌شود

یافته‌های تحقیق نشان داد که بعد خانواده با مؤلفه‌های قلمداد شدن کتاب به‌عنوان ضرورت و پایگاه اجتماعی؛ بعد رسانه ملی با مؤلفه اطلاع‌رسانی؛ بعد کتابخانه‌های عمومی با مؤلفه‌های توسعه کمی کیفی کتابخانه‌ها؛ و در نهایت بعد محیط آموزشی با مؤلفه‌های ترغیب و تشویق دانش‌آموزان به تفکر و مطالعه، ایجاد احساس نیاز به مطالعه در دانش‌آموزان و باور به تأثیر کتاب در رشد فردی و اجتماعی دانش‌آموزان در فرهنگ مطالعه آنان مؤثر است. یافته‌های جمعیت‌شناختی نیز نشان داد زنان به نسبت مردان به توسعه کمی کتابخانه‌ها و پایگاه اجتماعی خانواده اهمیت بیشتری داده‌اند.

فرضیه ۲: آیا اختلافی بین ویژگی‌های جمعیت‌شناختی مؤلفه‌های مدل فرهنگ مطالعه در دانش‌آموزان وجود دارد؟

جدول ۴. آزمون تی زوجی برای بررسی جنسیت

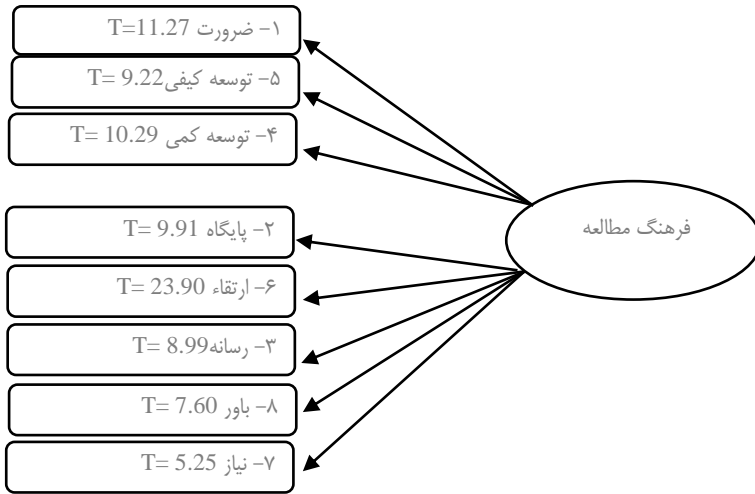
مؤلفه	آماره T	درجه آزادی	سطح معناداری	نتیجه آزمون
قلمداد شدن کتاب به‌عنوان ضرورت	-۰/۲۲	۳۳۶	۰/۸۲	عدم رد فرض صفر
پایگاه اجتماعی	۰/۹۵	۳۳۶	۰/۰۲	رد فرض صفر
اطلاع‌رسانی	۰/۶۷	۳۳۶	۰/۵۰	عدم رد فرض صفر
توسعه کمی کتابخانه‌ها	۰/۸۹	۳۳۶	۰/۰۳	رد فرض صفر
توسعه کیفی کتابخانه‌ها	-۰/۱۲	۳۳۶	۰/۷۸	عدم رد فرض صفر
ترغیب و تشویق دانش‌آموزان به مطالعه	۰/۰۴	۳۳۶	۰/۹۶	عدم رد فرض صفر
احساس نیاز به مطالعه در دانش‌آموزان	-۰/۲۵	۳۳۶	۰/۸۵	عدم رد فرض صفر
باور به تأثیر کتاب در رشد دانش‌آموزان	۰/۷۴	۳۳۶	۰/۴۵	عدم رد فرض صفر

با توجه به جدول ۴، سطح معناداری به دست آمده برای کلیه متغیرها به‌جز پایگاه اجتماعی خانواده و توسعه کمی کتابخانه‌ها در سطح ۰/۹۵ معنادار است؛ یعنی تنها بین این دو مؤلفه براساس جنسیت تفاوت معناداری وجود دارد. در بررسی میانگین‌های به دست آمده واضح است که در هر دو مؤلفه میانگین زنان از مردان بیشتر است.

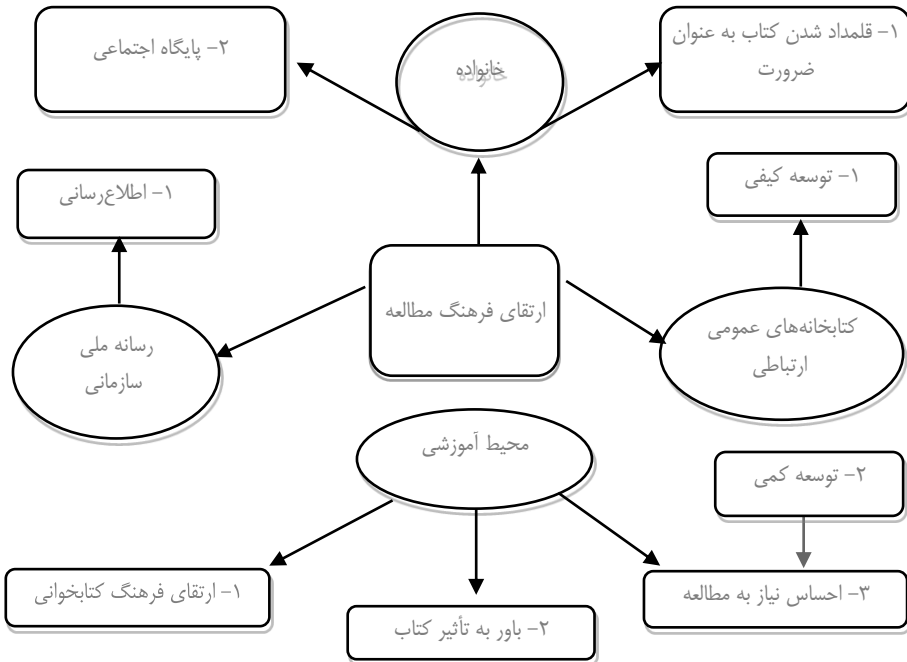
جدول ۵. میانگین‌ها

نوع رابطه	پایگاه اجتماعی	توسعه کمی کتابخانه‌ها
میانگین زنان	۳/۲۴	۳/۸۵
میانگین مردان	۳/۰۱	۳/۱۴

براساس نتایج به‌دست آمده، از بین مؤلفه‌های فرهنگ مطالعه در دانش‌آموزان، مؤلفه ترغیب و تشویق دانش‌آموزان به تفکر و مطالعه دارای بیشترین اهمیت است. پس از آن، مؤلفه قلمداد شدن کتاب به‌عنوان ضرورت در خانواده‌ها قرار دارد. در بین مؤلفه‌ها، احساس نیاز به مطالعه در بین دانش‌آموزان دارای کمترین میزان تأثیر است.

شکل ۲. مدل پیشنهادی فرهنگ مطالعه

شکل ۳. مدل پیشنهادی ارتقای فرهنگ مطالعه

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

رشد کتاب و کتاب‌خوانی، بیانگر رشد و تعالی فرهنگی هر ملتی است و یکی از مؤلفه‌های تکامل و توسعه فرهنگی جوامع به شمار می‌آید. زیرا کتاب‌خوانی باعث افزایش سطح بینش و آگاهی عمومی افراد جامعه شده و در سایه آن، پیشبرد اهداف فرهنگی و اجتماعی موفق‌تر خواهد بود. خواندن کتاب نه تنها یک امر آموزشی است، بلکه یک فرهنگ است و نیاز به فرهنگ‌سازی دارد؛ یعنی خودبه‌خود باعث ارتقای سطح فرهنگ یا به تعبیر بورديو (۱۹۸۹)، سرمایه فرهنگی فرد می‌شود که این امر شناخت او را افزایش می‌دهد، نگاه به زندگی را تغییر می‌دهد، خواسته‌های او منطقی‌تر می‌شود، بهتر می‌تواند مشکلات را حل کند یا با آنها کنار بیاید، در نتیجه کمتر و دیرتر به هم می‌ریزد. بنابراین بهتر زندگی می‌کند و زندگی بهتری خواهد داشت. در این عصر کسی که نتواند با سرعت و دقت مطالعه کند و علاقه‌مند به مطالعه خواندنی‌های مورد نیاز خود (علمی، فرهنگی، سیاسی و...) نباشد، به یقین دچار شکست در زندگی و حرفه خواهد شد، اکثر صاحب‌نظران و محققان معتقدند «عادت به مطالعه» عامل اصلی در میزان مطالعه افراد جامعه است. عادت به مطالعه، چیزی نیست که در یک دوره خاص به وجود آمده باشد، بلکه در درازمدت عملی می‌شود. در راستای اهمیت موضوع کتاب‌خوانی، پژوهش حاضر به دنبال ارائه الگویی برای ارتقای فرهنگ کتاب‌خوانی بوده است. در نتیجه بر اساس تحلیل‌های به عمل آمده در ارتقای فرهنگ کتاب‌خوانی در میان دانش‌آموزان، چهار عامل دارای اهمیت و تأثیر هستند که عبارتند: از خانواده، محیط آموزشی، رسانه ملی و کتابخانه‌های عمومی. در عامل خانواده، قلمداد شدن کتاب به عنوان ضرورت و پایگاه اجتماعی خانواده نقش بسیاری دارد. این یافته با نتایج پژوهش‌های محمدی (۱۳۷۶)، باب‌الحوائجی (۱۳۶۶)، رومان^۱ (۲۰۱۰)، قیطاسی‌زاده (۱۳۹۱)، کامپ^۲ (۲۰۰۷) و باب‌الحوائجی (۱۳۹۰) همخوانی دارد. در تبیین اهمیت خانواده میتوان گفت محیط و شرایط خانواده، روش تربیتی و آموزشی والدین، طرز تفکر و نگرش والدین در رابطه با مطالعه و کتاب‌خوانی، وجود کتب و نشریات قابل دسترس و همچنین سطح اقتصادی و پایگاه اجتماعی خانواده، نقش به‌سزایی در تقویت عادات مطالعه و کتاب‌خوانی دارند. پدر و مادر، بهترین معلمان کودک هستند

1. Roman

2. Camp

که باید شوق مطالعه را در او تقویت کنند. همچنین در منازل باید محلی برای کتاب و کتابخانه اختصاص داده شود. در تفکر اسلامی نیز نقش خانواده در تعلیم و تربیت افراد از برجستگی خاصی برخوردار است؛ به این معنا که هم والدین و هم دیگر افراد خانواده می‌توانند در جهت‌دهی به نوع رفتارهای تک‌تک اعضاء تأثیرگذار باشند.

بر اساس نتایج پژوهش حاضر در خصوص رسانه، اطلاع‌رسانی نقش به‌سزایی در ارتقای فرهنگ مطالعه در بین دانش‌آموزان دارد. نتایج به دست آمده با نتایج کسب‌شده توسط بزرگی (۱۳۸۷) و خنیفر (۱۳۹۱) همخوانی دارد. وسایل ارتباط جمعی، به‌ویژه رادیو و تلویزیون، در این روزگار به جزیی جدایی‌ناپذیر از زندگی افراد بدل شده‌اند. نتایج پژوهش‌ها نشان می‌دهد که این صنایع نوین دارای کارکردهای متناقضی هستند؛ یعنی هم به توسعه کتاب‌خوانی و هم محدود ساختن آن کمک می‌کنند. چرا که نوع و میزان استفاده از رسانه و نوع برنامه‌سازی در آن است که مثبت یا منفی بودن تأثیرات و کارکردهای آن را مشخص می‌کند. لذا در شرایط جدید شبکه‌های رادیو و تلویزیونی در سراسر جهان، اغلب با رویکردهای فرهنگی سعی در تشویق مخاطبان خویش به کتاب و کتاب‌خوانی دارند (زارعی، ۱۳۹۲: ۱۱ و ۱۲). رادیو و برنامه‌سازان و گویندگان خلاق و هنرمندش برای گسترش مطالعه و کتاب‌خوانی به میدان آمده‌اند و با ساخت و اجرای برنامه‌های «کتاب‌محور» کتاب‌خوانی و مطالعه را به شیوه‌های شنیدنی، تشویق و تبلیغ می‌کنند. رادیو می‌تواند کتاب‌ها و نوشته‌هایی که در دنیای چاپ و رسانه‌های نوشتاری پدید آمده و می‌آید، در قالب برنامه‌های رادیویی، اطلاع‌رسانی و معرفی کند و نقش کتابفروشی بزرگی را در خانه‌های شنوندگان رادیو داشته باشد.

بر اساس نتایج پژوهش حاضر در مورد کتابخانه‌ها، دو عامل توسعه کیفی و کمی کتابخانه‌ها نقش به‌سزایی در ارتقای فرهنگ مطالعه در بین دانش‌آموزان دارند. نتایج به دست آمده با نتایج کسب‌شده توسط راستین (۱۳۵۱)، باب الحوائجی (۱۳۶۶)، فصیحی (۱۳۷۲)، داورپناه (۱۳۷۵) و باب الحوائجی (۱۳۹۰) همخوانی دارد. یکی از شیوه‌های ایجاد این انگیزه، خدمات متنوع کتابخانه‌های عمومی است که آنها را «دانشگاهی برای همه» نیز می‌نامند. خدمات جنبی، علاوه بر اینکه نقش آموزشی یا تفریحی دارند، به شهرت و مقبولیت کتابخانه‌ها منجر می‌شوند. از آنجا که کتابخانه‌های عمومی نقش مهمی در تربیت افراد جامعه و بالا بردن سطح فرهنگ عمومی ایفا می‌کنند، باید غیر از تدارک کتاب و مواد مکتوب، به شیوه‌های مختلف مانند برگزاری نمایشگاه‌های کتاب، جلسات سخنرانی،

طرح مسائل مختلف اجتماعی، فرهنگی، ادبی و دیگر برنامه‌های جنبی به بهبود کمی و کیفی و افزایش تنوع خدمات خود پردازند (امانی، ۱۳۸۰، ج ۱: ۳۴). کتابخانه‌ها به‌عنوان یک مرکز آموزشی شناخته می‌شوند که باعث توجه بیشتر افراد جامعه به علم و دانش شده و آنها را به سمت کتاب و کتاب‌خوانی سوق می‌دهند. کتابداران کتابخانه‌ها نیز از عوامل مؤثر در ارتقای فرهنگ مطالعه و کتاب‌خوانی به شمار می‌روند، بنابراین همواره باید نقش آنها در دسترسی آسان به منابع کتابخانه‌ای مهم و قابل توجه مورد ارزیابی قرار گیرد. از طرفی، سیاست‌های دولت و حاکمیت نیز باید به نحوی باشد که دسترسی و پخش گسترده کتاب را در اولویت قرار دهد. در این روند، قیمت، شکل و شمایل و محتوای کتاب، همه و همه در سطح دوم اهمیت قرار دارند.

بر اساس نتایج حاصل از این پژوهش، در عامل محیط آموزشی سه مؤلفه ارتقای فرهنگ کتاب‌خوانی توسط محیط آموزشی، ایجاد باور به تأثیر کتاب در دانش‌آموزان توسط مسئولان آموزشی و ایجاد و تقویت احساس نیاز به مطالعه در دانش‌آموزان توسط اولیای مدرسه تأثیرگذار است. این یافته با نتایج پژوهش‌های مروتی و محمدی (۱۳۷۶)، باب الحوائجی، (۱۳۹۰)، حکیمی و طبسی (۱۳۸۹)، قیطاسی‌زاده (۱۳۹۱) و کامپ^۱ (۲۰۰۷) همخوانی دارد. مدرسه دومین جایگاه تربیتی انسان است که کودک اصول و قواعد خواندن و نوشتن را فرامی‌گیرد و می‌آموزد که بدون کمک والدین و معلمان، خود مطالب کتاب را بخواند و بفهمد. معلمان افرادی کلیدی در تعیین کیفیت مطالعه و یادگیری به حساب می‌آیند، لذا نقش و مسئولیت مهمی در ترویج فرهنگ کتاب‌خوانی دارند (Singal, 2008). معلمان به مانند الگوهای هستند که نگرش‌های کلی، رفتارها و حضورشان می‌تواند تأثیر به‌سزایی بر رشد اجتماعی و عاطفی دانش‌آموزان داشته باشد (UNESCO & UNICEF, 2012). مهم‌ترین وظیفه مدرسه، طراحی و پیاده‌سازی برنامه‌های آموزشی و پرورشی مدونی است که متناسب با هر مقطع سنی و هر پایه درسی کسب شده، همچنین باید دانش‌آموزان را به دنبال کردن علایق خود در کتاب‌های غیردرسی تشویق کنند. برخورد و رفتار سازنده معلم می‌تواند باعث ایجاد شوق و علاقه در متعلمین به امر مطالعه و کسب علم و دانش شود و در مقابل، رفتار سوء از یک معلم می‌تواند آنها را به کتاب‌خوانی و تحصیل بی‌علاقه کرده و از ادامه کار باز دارد. مسئولان محیط آموزشی در

راستای ارتقای فرهنگ کتاب و کتاب‌خوانی باید در درجه اول خود اهل کتاب و مطالعه باشند؛ چرا که این عمل در متعلمین تأثیر گذاشته و آنها را به‌عنوان الگوی رفتاری خود بر می‌گزینند.

بر اساس آنچه بیان شد، می‌توان گفت تأثیر عمیق کتاب در گسترش فرهنگ جامعه و سرعت بخشیدن به پیشرفت روزافزون، انکارناپذیر است و نمی‌توان رشد و توسعه همه‌جانبه جامعه را بدون در نظر گرفتن مطالعه و کتاب بررسی کرد. از این جهت، کتاب و کتاب‌خوانی، از مقوله‌های مهم فرهنگی است که ارتقای آن در جامعه ضروری است و با توجه به آسیب‌های مطالعه و کتاب‌خوانی در کشور، چهار عامل: خانواده، محیط آموزشی، کتابخانه‌های عمومی و رسانه ملی به‌عنوان راهبردهای مؤثر در ایجاد عادت به مطالعه و ارتقای فرهنگ کتاب‌خوانی در بین دانش‌آموزان نقش مهم و بنیادین ایفا می‌کنند.

فرهنگ را نمی‌توان با اجبار یا تهدید تغییر داد. باید راهی در پیش گرفت که نه تنها کتاب‌خوانی و مطالعه جزئی از زندگی مردم شود، بلکه آن را به دیگران توصیه کنند. باید به برنامه درسی پنهان در این قسمت توجه شود، زیرا برنامه درسی پنهان اثرگذاری بسیاری دارد. دانش‌آموزان بیشتر از آنکه از کتاب یاد بگیرند، از رفتار و شخصیت معلم می‌آموزند. در نتیجه معلمان، والدین و بزرگسالان جامعه باید بدانند رفتار و شخصیت آنها باعث شکل‌گیری نسل‌های آینده است و نمی‌توان به کودکان بی‌توجه بود، بلکه با برنامه‌ریزی صحیح می‌توان آینده‌ای روشن را برای آنها طراحی کرد. همان‌گونه که نتایج نشان داد، در بین دانش‌آموزان، مؤلفه ترغیب و تشویق به تفکر و مطالعه دارای بیشترین اهمیت بود. به عبارت دیگر، باید عوامل انگیزشی برای رونق روحیه مطالعه، باور به اهمیت روحیه انتقادی و خلاق در مدارس و ارزش قائل شدن به نگرش جهان‌شمول در مقابل نگرش محدود در محیط‌ها و نظام آموزشی وجود داشته باشد. این مسئله نشان‌دهنده آن است که تا فرد اراده نکند و انگیزه درونی نداشته باشد، موفق به انجام کار نیست. از سوی دیگر، همان‌گونه که نتایج نشان داد، قلمداد شدن کتاب به‌عنوان ضرورت در خانواده‌ها باید به‌عنوان عاملی مهم مورد توجه قرار گیرد. این امر باید با تغییر در رفتار و فرهنگ صورت گیرد و این مهم فرایندی طولانی‌مدت است که با همکاری نظام آموزشی، خانواده و جامعه میسر است.

فهرست منابع

الف) منابع فارسی

۱. اصغرزاد، حسین (۱۳۸۰). بررسی وضعیت کتاب و کتاب‌خوانی در ایران، فصلنامه پیام کتابخانه، سال یازده، شماره ۱.
۲. امانی، غفور و فریده آذرنوید (۱۳۸۰). کتابخانه‌های مدارس و نقش آنها در ایجاد عادت مطالعه در دانش‌آموزان، اردبیل: تراز.
۳. باب الحوائجی، فهیمه (۱۳۶۶). علل عدم تداوم پویایی کتابخانه‌های دبیرستانی در ایران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشکده علوم تربیتی، دانشگاه تهران.
۴. باب الحوائجی، فهیمه (۱۳۹۰). علل عدم گرایش به مطالعه در میان کودکان و نوجوانان و ارائه راه‌هایی جهت ترویج فرهنگ مطالعه و کتاب‌خوانی، مجموعه مقالات همایش راه‌های ترویج فرهنگ مطالعه.
۵. بزرگی، سید مهدی (۱۳۸۷). راه‌های ترویج فرهنگ مطالعه و کتاب‌خوانی بین دانش‌آموزان، دانشجویان و قشرهای مختلف مردم، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، دانشگاه یزد.
۶. تقی‌پناهی، فاطمه (۱۳۸۶). بررسی عوامل مؤثر بر نوع و شدت انگیزه‌های مطالعه در میان دانش‌آموزان ابتدایی و راهنمایی، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی، مشهد: دانشگاه فردوسی.
۷. حکیمی، رضا و محمدعلی طبسی (۱۳۸۹). بررسی راهکارهایی عملی به منظور فعال شدن کتابخانه‌های مدارس شهر زاهدان و توسعه فرهنگ مطالعه، مجله علمی - پژوهشی کتابداری و اطلاع‌رسانی، جلد سیزدهم، شماره اول، پیاپی ۴۹.
۸. خنیفر، حسین، فاطمه طاهری و ابوالقاسم سیار (۱۳۹۱). راهکارهای اجرایی ارتقای فرهنگ مطالعه در بین دانش‌آموزان، فصلنامه مطالعات ملی کتابداری و سازماندهی اطلاعات، شماره ۹.
۹. داورپناه، محمدرضا (۱۳۷۵). «بررسی نقش کتابخانه‌های مدارس ابتدایی در تقویت آموزش و ایجاد عادت مطالعه»، فصلنامه علمی - پژوهشی نهاد کتابخانه‌های عمومی کشور، دوره ۶، شماره ۲.
۱۰. راستین، فروردین (۱۳۵۱). بررسی کتابخانه‌های دبستان‌های تهران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم تربیتی، دانشگاه تهران.
۱۱. رحمانی، بتول (۱۳۸۲). بررسی تعداد مقالات و گزارش‌های منتشرشده درباره کتاب و کتاب‌خوانی، فصلنامه مطالعات ملی کتابداری و سازماندهی اطلاعات، دوره ۱۴، شماره ۱.
۱۲. زارعی، عیسی (۱۳۹۲). رسانه ملی و فرهنگ کتاب‌خوانی، قم: مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما، چاپ اول.
۱۳. سبحانی‌نژاد، مهدی و کاظم منافی شرف‌آباد (۱۳۹۰). جامعه‌شناسی آموزش و پرورش، تهران: یسپرون.
۱۴. فصیحی، ح. (۱۳۷۲). بررسی و ارزیابی وضع موجود کتابخانه‌های دبیرستانی شهر اصفهان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تهران.
۱۵. قنایزچی، محمد و محمدرضا داورپناه (۱۳۸۶). بررسی عوامل تسهیل‌کننده و بازدارنده مطالعه

- و رابطه انگیزش به مطالعه و کتاب‌خوانی با الگوی انگیزشی مزلو، کتابداری و اطلاع‌رسانی، سال ۴، شماره ۱۰.
۱۶. قیطاسی‌زاده، ناهید (۱۳۹۱). بررسی موانع و راهکارهای توسعه فرهنگ کتاب‌خوانی در بین دانش‌آموزان مدارس ابتدایی منطقه ۳ شهر تهران، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران مرکز.
۱۷. محمدی، زهرا (۱۳۷۶). بررسی میزان علاقمندی نوجوانان و جوانان به مطالعه کتاب، سمنان: اداره فرهنگ و ارشاد اسلامی استان سمنان.
۱۸. میرحسینی، زهره و محمد بهرامی (۱۳۹۱). بررسی میزان تأثیر کتابخانه تلفنی رنگین‌کمان شهرداری سمنان بر افزایش فرهنگ مطالعه کودکان و نوجوانان، تحقیقات اطلاع‌رسانی و کتابخانه‌های عمومی، بهار، دوره ۱۸، شماره ۱.
۱۹. میرحسینی، زهره و زهرا محمدی (۱۳۸۸). بررسی نقش تلویزیون در ترویج فرهنگ کتاب‌خوانی از دیدگاه نوجوانان شهر تهران، کودک، نوجوان و رسانه، شماره ۳.

(ب) منابع لاتین

1. Camp, D. (2007). Who's reading and why: reading habits of 1st grade through graduate students. *Reading Horizons Journal* , 47 (3).
2. Doiron, R & Asselin, M. (2010). Building a culture for reading in a multicultural, multilingual world. In: world library and information congress: 76th IFLA general conference and assembly, Sweden: IFLA.
3. Hopper, Rosemary, 2005, What are teenagers reading? Adolescent fiction reading habits and reading choices, School of Education and Lifelong, University of Exeter, Available at: <http://proquest.umi.com/pqdweb> (accessed 12th April) 2008.
4. Krashen. E (1998). UNESCO: UNESCO statistical yearbook. Unesco publishing, Bornan Press .
5. Roman, S. and Fiore, C. D. (2010). "Do public library summer reading program close the achivment gaps". *Children & Libraries: The Journal of the Association for Library*, 8 (3).
6. Singal, N. (2008). Working towards inclusion: Reflation from the Classroom. *Teaching and teacher Education*, vol, 24.
7. Stranger- Johannessen, E. (2014). Promoting a reading culture through a rural community library in Uganda. *International Federation of Library Associations and Institutions*. 40 (2).
8. UNESCO and UNICEF. (2012). End of decade notes on education for all. Quality Education. www.unesco.org/bangkok, www.unicef.org/eapro, www.unicef.org/rosa and www.unicef.org/southasia.